

Magyar Z. A Magyar történeti mondák katalógusa. Budapest : Kairosz könyvkiadó kft., 2018. K. I–XI.

Систематизація та класифікація фольклорних творів завжди була одним із наріжних завдань фольклористики, як і укладання покажчиків уснопоетичних типів і мотивів окремих жанрів. На терені народної прози вже підготовлено чимало таких каталогів народних казок — як національних, так і міжнародних. Натомість і дотепер у Європі та світі бракує подібних видань з іншого популярного жанру — переказів, зокрема історичних, які з давніх-давен до сьогодення супроводжують, інтерпретують, доповнюють історію кожного народу і є важливим джерелом збереження та вивчення історичної та культурної пам'яті спільноти, натхнення для письменників і митців.

Укладання подібних покажчиків є нелегкою справою, адже перекази не такі структуровані, цілісні, як народна казка, в якій простіше виокремити повторювані мотиви, класифікувати за певними тематичними чи іншими групами. Переказ вирізняється більш вільною формою, існує чимало перехідних типів поміж переказом, казкою та іншими наративами, інколи складно провести межу і серед їх окремих видів — історичних, топонімічних, етіологічних тощо.

Тому справжньою подією в сучасній європейській науці є вихід у світ фундаментального багатотомного «Каталогу угорських історичних переказів», укладеного науковим співробітником Інституту етнографічних досліджень Центру гуманітарних наук Угорської академії наук, а саме —

етнографом, фольклористом, письменником Золтаном Мадяром, який ще раніше підготував кілька монографій про відомих історичних осіб, зокрема угорських королів, князів, вождів, святих [10; 11]. Упродовж багатьох років Мадяр, окрім різних регіонів Угорщини, здійснював польову роботу на територіях Румунії, Словаччини, Словенії, України, Сербії, Угорщини, Польщі, Австралії. Видав кілька десятків збірок різних жанрів угорського прозового фольклору, а також фольклору інших країн: «Перекази з Муравідека» (Muravidéki népmondák, 2010, «Трансільванські народні перекази, т. 1–2» (Erdélyi népmondák, 2011); «Казки Іштвана Ешіка: Казки, перекази і жартівливі оповідки з Мартоні» Ésik István meséi : Mesék, mondák és tréfás elbeszélések Martonyiból, 2005) та ін. У 2017 році дослідник опублікував покажчик мотивів і сюжетів про угорського короля Матяша. Це розлоге видання, що містить тексти, примітки, літературу [9], в якому репрезентовано закарпатські сюжети про відомого правителя, як угорські, так і українські [1–3].

Каталог переказів Мадяра складається з восьми великих тематичних одиниць, які охоплюють 12 об'ємних томів (т. II — у двох частинах). Наприклад, I том — 348 сторінок, II а — 458, II б — 520, IX — 520, X — 893. Кожна з великих тем містить окремі розділи, далі підрозділи, у деяких випадках існує подальший поділ. Укладач пише: «Томи та їх розділи, підрозділи — основні одиниці каталогу, його “стовпи”, і на нижчих рівнях користувач Каталогу може віднайти його справжню душу, сутність: багатоманітність правдиво зображуваних типів і підтипів угорської наративної традиції» (т. I, с. 20).

Наративні типи в усіх томах подаються в однаково структурованому вигляді. За номером типу, присвоєним укладачем, або ж іноді вже застосовуваним і відомим у фольклорних працях, іде назва типу, далі — довший чи коротший виклад змісту даного типу (сюжет), відтак у кінці — довший чи коротший список бібліографічних даних джерел, у географічному і хронологічному порядку. Географічні дані репрезентовано за регіонами (у скороченому вигляді) та за населеними пунктами. Паралельні сюжети чи мотиви позначено стрілочкою →. Атипові тексти (структура, зміст тощо) позначкою *.

Перший том Каталогу має назву «Перекази про заснування». На початку укладач вміщує передмову до усього видання, яка складається з розділів: Вступ. Загальний вступ. База даних каталогу. Застосування каталогу. Сумарний зміст. Висловлення подяки.

У вступі Мадяр говорить про важливість і необхідність створення покажчиків історичних переказів у Європі, адже нині їх обмаль, він вважає, що: «Певний каталог уснопоетичної творчості, як і окремий каталог переказів, є базою, на яку може опиратися кожне подальше дослідження чи інше прикладне використання, нехай він стане жанровою антологією, теоретичним посібником, монографією типів, а також сприятиме застосуванню нагромаджених знань з культурною метою» (т. I, с. 11).

Укладач сподівається, що це перше монографічне каталогізоване видання історичних переказів слугуватиме у міжнародній фольклористиці взірцем для підготовки окремих національних каталогів. Отже, з часом з'явиться можливість створити загальноєвропейський каталог. Він вважає, що розробці такого обсягового каталогу передусім сприяло багатство і поширеність народних переказів в угорському фольклорі, частину яких становить східна спадщина давніх угрів, інші походять із загальноєвропейської чи суто угорської національної традиції. Крім того, активна робота по збиранню і виданню переказів забезпечила величезну базу даних, свого часу було створено Архів угорських історичних переказів, який нині нараховує 112 000 текстів, що увійшли до реєстру. Архів містить такі матеріали: 1. Опубліковані перекази. 2. Рукописні перекази. 3. Зібрання опублікованих і рукописних географічних назв. 4. Нещодавні збирання. Щодо четвертого пункту відомо, що значну частину цих матеріалів було зафіксовано упродовж двох останніх десятиліть, коли всю Угорщину було охоплено експедиціями по збиранню уснопоетичної творчості. Велику роль віді-

грав і досвід самого укладача, вправного збирача і науковця, адже, як він повідомляє, Каталог став результатом праці двох десятиліть.

Далі Мадяр стисло характеризує кожну з великих тем, що ввійшли до видання, мандрівні й національні сюжети, багатство тем і героїв угорських наративів, приміром, нараховують 400 імен угорських розбійників, з яких найвідоміший — Шандор Ружа. (див. МЗ. I. В 1—280. Національний розбійник-бетяр (Шандор Ружа). С 1—990. Інші відомі розбійники). До томів Каталогу увійшло чимало угорських героїв — легендарних, національних, починаючи з найдавніших часів угорської історії. Серед них і відомі поза межами країни вождь Арпад, король Іштван Святий, Ференц Ракоці II, Лайош Кошут та ін. З ХХ ст. представлені відомі особистості — письменники, політики, спортсмени, музиканти — Золтан Кодай, Янош Кадар та ін.

Розмірковуючи над питаннями класифікації творів, Золтан Мадяр свідчить про широке тлумачення жанру переказів у своїй праці, тобто вводить до її складу і пов'язані з історією міфологічні, топонімічні та інші перекази, деякі легенди, паремії, анекдоти, певні перехідні форми, що мотивується логікою викладу. Мадяр висловлює думку, що Каталог буде корисним і для представників інших наук. Далі він пише про принципи укладання Каталогу, його застосування, зазначаючи, що під час праці над ним йому довелося вирішувати чимало складних питань — формальних, структурних, концептуальних, професійних. Взірцем для нього послужили покажчики казок, угорські й міжнародні, що теж містять типи, підтипи (мотиви), сюжети, варіанти [4—6; 8].

Каталог складається з 11 томів, другий том — із двох частин, одинадцятий містить покажчик мотивів, список узгоджень, скорочень і літературу, дванадцятий є теоретичним синтезом попередніх. Головну тематику видання подано також англійською мовою, у майбутньому Мадяр планує усю працю опублікувати англійською.

Отже, основний корпус каталогу виглядає таким чином (згідно з томами) ¹:

МЗ I. Перекази про заснування

А 1—70. Здобуття, заснування батьківщини. В 1—40. Походження етнічних груп і національностей. С 1—180. Перекази про заснування місцевостей. D 1—80. Перекази про заснування володінь. Е 1—110. Походження родини, прізвища, дворянського звання та герба. F 1—110. Заснування, будівництва фортець. G 1—130. Заснування, будівництва церков. H 1—180. Заснування, розбудова інших культурних цінностей. J 1—110. Перекази про пагорби. K 1—70. Перекази про рови. L 1—90. Утворення свят, походження святкових обрядів. M 1—50. Будівельна жертва.

МЗ II. Герої, історичні особи 1. Національні герої

А 1—90. Аттіла і гуни. В 1—90. Герої доби здобуття батьківщини і мандрів. С 1—200. Король Святий Іштван. D 1—220. Король Святий Ласло. Е 1—280. Інші святі, правителі і герої часу династії Арпадів. F 1—140. IV. Король Бела. G 1—230. Правителі і герої угорського середньовіччя (14—15 століття). H 1—420. Король Матяш. J 1—290. Правителі і герої турецької доби. K 1—100. Родина Баторі. L 1—250. II. Ференц Ракоці. M 1—110. Лайош Кошут. N 1—140. Шандор Петефі. P 1—310. Герої 18—19 століть. Q 1—320. Правителі і герої з родини Габсбургів. R 1—100. Герої 20 століття.

III. Герої, історичні особи 2. Тематичні групи

А 1—330. Основні типи і тематичні групи героїчних переказів. В 1—110. Герої-змієборці. С 1—140. Герої-богатири. D 1—50. Героїні. Е 1—60. Амбівалентні герої 1. Язичники, еретики. F 1—80. Амбівалентні герої 2. Тамплієри (криваві друзі). G 1—80. Негативні герої 1. Знамениті вороги. H 1—100. Негативні вороги 2. Зрадники. J 1—50. Опредмечені герої 1. Мощі святих. K 1—50. Опредмечені герої 2. Свята Корона.

IV. Війни, бої, визвольні битви

А 1—120. Головні типи і тематичні групи. В 1—40. Завойовницькі війни. С 1—150. Патріотичні війни 1. Коло переказів татарсько-турецької тематики. D 1—140. Патріотичні війни 2. Турецьке

панування. Е 1–50. Патріотичні війни 3. Інші війни. F 1–100. Визвольні війни. G 1–140. Світові війни. H 1–30. Громадянські війни. J 1–50. Релігійні війни, релігійні сутички. K 1–130. Селянські повстання, революції. L 1–40. Конфлікти місцевого рівня. M 1–90. Знамення воєн, битв, катаклізмів. N 1–120. Передбачення, есхатологічні пророцтва.

V. Легенди (Перекази релігійної тематики)

A 1–40. Перекази про святі місця, храми. B 1–60. Перекази про святі образи. C 1–60. Перекази про святі статуї. D 1–40. Перекази, пов'язані з євхаристією. E 1–70. Перекази про хрести. F 1–100. Перекази про дзвони. G 1–70. Перекази про джерела (святі колодязі). H 1–80. Чудесні зцілення. J 1–20. Вдавлені у скелю сліди. K 1–70. Інші проявлені чудесним способом знаки. L 1–50. Наперед визначена доля. M 1–80. З'явлення. N 1–100. Видіння, релігійні сни. P 1–90. Ангели. Q 1–150. Святі, люди, що вели святе життя. R 1–140. Священники з надприродними здібностями. S 1–60. Інші перекази релігійної тематики.

VI. Гріх і гріховність

A 1–90. Перетворення в камінь. B 1–40. Затоплення. C 1–170. Люди, що псують свята. D 1–30. Караючий удар блискавки. E 1–20. Гріх не лишається в таємниці. F 1–110. Проклятий грішник. G 1–50. Нещира клятва. H 1–90. Божа кара за богохульство. J 1–90. Божа кара через порушення християнського припису / табу. K 1–40. Поховання грішної людини. L 1–90. Гріховна людина розплачується смертю. M 1–50. Інші грішники і покарання.

VII. Розбійницькі перекази (Розбійники та інші особи поза законом)

A 1–430. Типи і мотиви переказів про розбійників. B 1–280. Національний розбійник-бетяр (Шандор Ружа). C 1–990. Інші відомі розбійники. D 1–80. Окремі традиції про розбійників. E 1–60. Грабіжники, історії про грабіжників. F 1–20. Ритуальні вбивства. G 1–20. Людожери.

VIII. Перекази про скарби

A 1–50. Місцезнаходження скарбів. B 1–60. Час знаходження скарбів. C 1–30. Знаки захованих скарбів. D 1–50. Приховування скарбів. E 1–60. Стражі скарбів. F 1–120. Копання, пошуки. G 1–60. Проклятий скарб (Нещастя через пошуки скарбів). H 1–40. Невдале копання, безрезультатний пошук скарбів. J 1–130. Успішні пошуки скарбів, вдале знаходження скарбів. K 1–70. Види скарбів.

IX. Інші перекази географічного та історичного характеру

A 1–70. Виникнення елементів земної поверхні. B 1–140. Міфічні предки. C 1–180. Історичні згадки. D 1–40. Перекази про підземні ходи. E 1–80. Знамениті дерева. F 1–80. Інші відомі географічні місцевості. G 1–30. Перекази любовного змісту. H 1–90. Топонімічні перекази. J 1–60. Інші історичні та місцеві перекази.

X. Покажчик і бібліографія

У межах типів (A, B, C.....) існує подальший поділ на тематичні групи, наприклад: «**H 1–420.**

Король Матяш.

H 1–10. Молодість Матяша. H 11–20. Вибір Матяша королем. H 21–40. Любов короля Матяша. H 41–50. Король Матяш і його дружина. H 51–60. Король на війні. H 61–80. Перевдягнений король. H 80–100. Король Матяш у гостях. H 101–140. Матяш, справедливий. H 141–150. Мудрий король. H 151–170. Розумний блазень короля Матяша. H 171–200. Мудрі піддані короля Матяша. H 201–210. Вигадливі випробування. H 211–220. Винахідливість, викрути. H 221–250. Крилаті висловлювання. H 251–280. Зразки поведінки. H 281–310. Повчальні історії. H 311–320. Перекази про Матяша змішаної тематики. H 321–340. Король Матяш, міфічний герой. H 341–380. Увіковічені традиції. H 381–390. Колодязь короля Матяша. H 391–400. Дерево короля Матяша. H 401–410. Інші місцеві пам'ятки про короля Матяша. H 411–420. Смерть короля Матяша» (т. II а, с. 7–8).

Далі слідує більш детальне членування. Задля прикладу подамо оформлення типу **Н 11–20. Вибір Матяша королем**, його розподілено на наступні тематичні одиниці: «Н 11. Напророчене королювання. Н 11.1. Пророцтво святого Яноша Капістрана (Капестрано). Н 11.2. Віщування сивого старого. Н 11.3. Віщування циганки. Н 11.5. Привітання ангелів. Н 11.6. Яблуко Матяша. Н 12. Королем буде той, хто їсть за залізним столом. Н 13. Розквітлий держак батога. Н 14. Підкинута вгору корона. Н 14.1. Корона, що опустилася на свинячий хлів. Н 15. Корона, що прибула з неба. Н 16. Ангельське коронування. Н 16.1. Протест ангелів. Н 17. Бджолиний рій у вигляді корони короля. Н 18. Чарівний голуб. Н 19. Чому похилений хрест на Святій Короні? Н 20. Вибори короля на Дунайському льоду» (т. ІІа, с. 358–362).

У деяких випадках мотиви і варіанти можуть деталізуватися далі, наприклад: тип Н 61–80. Перевдягнений король: «Н 61. Шпигування перевдягненого короля Матяша. Н 61.1. Облога Відня (король Матяш як колісник). Н 61.1.1. Король Матяш на Віденському базарі. Н 61.1.2. Здобуття Відня. Н 61.2. Король Матяш у турецькому таборі» (т. ІІа, с. 91–92).

Наводимо пояснення самого автора щодо індексів покажчика: «У випадку вказаних номерів типів (див., напр. Переказ про родину Бебек) **MZ** є посиланням на укладача, отже елемент авторського права, римське **I** означає порядковий номер тому (Перекази про заснування), **E** — розділ тому (походження родини, прізвища, дворянського звання і герба), нарешті **11**. сам переказ (Походження родини Бебек), реальний номер типу якого є сукупністю коду з літер і цифр: **MZ I. E 11.**» (т. I, с. 25).

Як уже згадувалося, до кожного підтипу подано короткий опис змісту (від кількох рядків до розгорнутого опису), а також позначено регіони (скорочено), населені пункти і джерела, де він зустрічається. Наприклад:

«Н 14. Підкинута вгору корона. Короля вибирали таким чином, що підкидали в повітря корону, і на кого вона опуститься, той буде правителем. Під час коронування її підкидали кілька разів (тричі) і щоразу вона сідала на голову бідного хлопця-служки і, зрештою, пани примирилися з тим, що Матяша вибрано королем.

«FF: Ung megye* (Kuzely, Zenon, 1906. V.); Kapuszög* (Szémén István, 1911. 236; Ortutay Gyula, 1939 / 29–32); Homonna vidéke: Ublya* (Varchol, Nadija–Varchol, Jozsif, 1984. 179–180.); Felsőrás (MZA 92507. — Magyar Zoltán és Varga Norbert gy., 2006).

AF: Bácska* (Raić, Blaž, 1923.80.— bácskai bunyevác adat дані бачкайських хорватів); Bodrogszentes (Ferenczi Imre, 1968, 12.); Éradony — 2 (Bihari népmondák, 1995. 80., 93–94. — Dandé Bálintné gy., 1980; Nagyszalonta (Bihari népmondák, 2001. 92–93. — Fábíán Imre gy.).

SZ: Hadikfalva (Kyka Rozália, 1990. 7–9.)» (т. ІІа, с. 359–360).

Отже, тут бачимо скорочення: FF — Верховина, AF — Алфьолд (Велика угорська низовина) та ін., тобто регіони; місцевості, позначені зірочкою, розташовані поза сучасними кордонами Угорщини, це Ung megye* — область Унг (територія сучасного Виноградова), Ublya* — Убля в Словаччині область Гомонна тощо. Крім фольклорних збірок, до складу джерел можуть входити посилання на літописи, рукописи, архіви, письмову літературу, періодичні видання — газети, журнали, бібліїні джерела. У поодиноких випадках зауважуємо пропуск порядкового номера в індексі, що означає те, що існують відомості про існування інших мотивів, згодом, після обробки, вони можуть увійти до Каталогу.

Одинадцятий том охоплює покажчик мотивів, список узгоджень, скорочень та літературу, дванадцятий є теоретичним синтезом попередніх. **Список узгоджень** містить посилання на різні міжнародні та вітчизняні покажчики фольклору, зокрема такі як остання доопрацьована версія міжнародного тритомного покажчика казок Аарне-Томпсона-Утера (ATU) [4] та «Каталог угорських казок». Зауважимо, що з 1978 по 2001 рік видано десять розлогіх томів Каталогу [8]. **Покажчик мотивів** — це список окремих слів із посиланнями на типи покажчика, до деяких із

них додано необхідні пояснення. Наприклад: «**Кава:** отруєна кава к. II. G 100.2., II. H 70 панське вбрання, яке поять / занурюють у каву II. H 68., II. Q 199., IX. C 84.3. затриманий через пиття кави історичний герой III. A 97.4. заборона пиття кави V.R 4.15.1.» (т. 10, с. 210). «**Святий Христофор:** V. C 51.8., V. Q 38. Святий як велетень, що допомагає людям IX. B 25.1» (т. X, с. 396).

У кінці знаходимо величезний бібліографічний список, близько 6 тисяч одиниць: це різноманітні джерела текстів, а також дослідження з даної тематики.

Одинадцятий том Каталогу містить його теоретичну частину, власне, дослідження автора, де він різнобічно характеризує питання збирання, вивчення, класифікації, тематики тощо історичних переказів, як в Угорщині, так і в Європі в цілому, наводячи численні приклади публікацій з цього терену. Він виокремлює критерії, які дозволяють визначити місце переказів у певній національній традиції та створити якісний каталог за умови достатньої бази матеріалів. Він порушує чимало проблем, що стосуються жанрових особливостей переказів, їх дефініції, систематизації, виокремлення типів, мотивів, тематики, циклів тощо, питань історичної і культурної пам'яті, фольклоризації та ін. Далі Мадяр звертається до хронологічного, регіонального й тематичного описів угорських переказів, характеризує їх основні великі цикли, тематичні кола. У кінці знаходимо висновки та літературу, резюме англійською мовою, ілюстрації та фотоматеріал із різних місцевостей Угорщини.

Отже, «Каталог угорських переказів» завдяки широті охоплення матеріалу, скрупульозності і високому професійному рівню подання і групування текстового масиву можна вважати неординарною працею, цінним внеском в історію та культуру угорського народу, прикладом для наслідування в сучасній європейській науці.

Примітка

¹ Наводячи приклади з Каталогу, за браком місця ми подаємо їх в одному рядку, а не у стовпчик, як в оригіналі, зберігаючи латинські порядкові літери, за якими слідує назва типу у перекладі українською. MZ – Magyar Zoltán, прізвище та ім'я укладача.

Джерела та література

1. Вархол Н. Матвій Корвін у народній прозі українців Східної Словаччини. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. 1988. Т. 15. Ч. I. С. 141–154.
2. Кузеля З. Угорський король Матвій Корвін в слав'янській усній словесности, розбір мотивів, зв'язаних з його іменем. *Записки Наукового Товариства імені Тараса Шевченка*. I–IV. 1905. Т. 67. С. 1–55.
3. Мушкетик Л. Король Матяш Корвін у західноукраїнських наративах. *Фольклор українсько-угорського порубіжжя*. Київ : Український письменник, 2013. С. 281–326.
4. ATU – The Types of International Folktales : A Classification and Bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson / By Hans-Jörg Uther. Helsinki, 2004. Part. I. 619 p. ; Part. II. 536 p. ; Part III. 285 p.
5. Dobos I. A történeti mondák rendszerezéséhez. *Ethnographia* 1970. 81. C. 97–112.
6. Hiedelemmonda Katalógus / öszeall. Bihari A. Budapest : MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1980. 328 p. (Előmondatok a Magyarorságon Néprajzhoz 6).
7. Hogyan halt meg Mátyás király? URL : <https://magyaridok.hu/lugas/hogyan-halt-meg-matyas-kiraly-3728294/>.
8. *Magyar Népmesekatalógus* (MNK). Budapest : MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1978–2001. K. 1–10.
9. Magyar Z. *Mátyás király narratív hagyományköre. Típus – és motívumindex*. Budapest : Balassi kiadó, 2017. 289 p.
10. Magyar Z. Rákóczi a néphagyományban: Rákóczi és a kuruc kor mondavilága. Budapest : Osiris K., 2000. 360 p.
11. Magyar Z. Szent István a néphagyományban. Budapest : Osiris K., 2000. 250 p.

Леся Мушкетик